

Zvērināts advokāts **Egons Rusanovs**

Zvērinātu advokātu birojs «Rusanovs & Partneri»

Par Detlefa Krausa referātu «Inde krimināltiesībās»

Uzņēmumu kriminalitāte, vides iznīcināšana, narkotiku apkarošana un genocīds — šie 20. gadsimta procesi bija pārāk liels izaicinājums krimināltiesībām. Tā uzskata viena no Eiropā pazīstamākajām krimināltiesību autoritātēm — profesors Dr. Detlefs Krauss. Savā atvadu lekcijā Berlīnes Humbolta universitātē D. Krauss, fonam izmantojot trāpīgu piemēru no slavenās detektīvromānu autore A. Kristi pazīstamā darba, lieliskā stilā analizē, kā minētie procesi izmainīja, dezorganizēja un sašķēla Vācijas krimināltiesības. Referātā tikpat kā nav tā, ko mēs dēvējam par tiesību zinātņi, un vienlaikus te ir daudz kas vairāk par to. Ar meistaram raksturīgu vērienu šajā darbā atklāti daudz apslēptāki un smalkāki tiesību līmeņi ar vairāk humanitāru vērtību plaknei piekritīgiem secinājumiem pretstatā pierastajām sausajām un pat garlaicīgajām juridiskajām formulām.

Šī iemesla dēļ šis darbs noteikti būs interesants ikvienam, kuru satrauc dabas piesārņošanas un narkotiku izplatības ciniskās instrumentalizācijas un ar to saistītās policijas pilnvaru nepamatotā pieauguma problēmas. Šajā sakarā varbūt ar tieši pēdējai lekcijai raksturīgo kaisli un temperamentu D. Krauss dod kritisku novērtējumu krimināltiesību mēģinājumam saukt pie kriminālatbildības nepareizi organizētu rūpniecisku sistēmu, kas ražo un izplata indes, kas novedis pie tā, ka noziedzīga nodarījuma sastāva noteikšanas un tiesisku seku vietā nereti stājas ekonomiski politisks aprēķins, kā arī «tirgošanās» ar taisnīgumu. D. Krauss pierāda, ka policijas šaurajā, nereti konjukturizētajā izpratnē izdarītā narkotiku apkarošana ir degradējusi krimināltiesības, un, ņemot vērā policijas metodes un stratēģiju, krimināltiesības ir nepamatoti paplašinājušas savas darbības sfēru un netiek piemērotas atbilstoši tām izvirzītajam mērķim, līdz ar to kompromitējot tiesiskas valsts ideju un bezjēdzīgi kriminalizējot sabiedrību. Jāatzīst, ka, lai arī šajā lekcijā ar narkotikām saistītās kriminalitātes novērtējumam ir tikai sekundāra piemēra loma, tomēr zināmu iemeslu dēļ (varbūt galvenokārt tieši tādēļ) radās vēlēšanās iepazīstināt Latvijas lasītājus arī ar visiem pārējiem šī darba secinājumiem.

Kā zināms, «cīņa pret narkotikām» kopš zināma laika atrodas mūsu valsts kriminālpolitikas «topā». Tādēļ arī nekritiski tiek apsveikti visi masveidīgie policijas pasākumi un atbilstoša likuma bardzība, nosodīti un korupcijā aizdomās turēti «mīkstsirdīgie» tiesneši, dāsni uzslavēti bezkompromisa (vai vienmēr?) žurnālisti, kas, veicot savas privātās izmeklēšanas, uztur diskusijas aktualitāti, kas gan vairāk līdzinās bungu rībināšanai. Problēma beidzot ir tik tālu instrumentalizēta, ka tā daudziem ir kļuvusi pat par lielisku ceļazīmi dzīvē, proti, — lai taisītu karjeru, lai veidotu savu sabiedrisko tēlu, lai sevi tā vai citādi apliecinātu, tiši apzināti vai naivi nereflektēti īstenojot dzīvē savus apšaubāmos priekšstatus par taisnīgumu un pasaules glābšanu.

Tikai tas nav nekas jauns. Manas paaudzes juristi noteikti vēl labi atceras kampaņas pret huligānismu, žūpību un alkoholismu, bezstrādes ienākumu gūšanu un daudz ko citu. Šajās «cīņās» plaši tika lietoti arī kriminālpolitiskie līdzekļi, proti, krimināltiesības. Voluntārisms, ar kādu tās tika īstenotas, ignorējot virkni objektīvu apstākļu, radīja ne tikai absurdus pārspilējumus un ekonomiskus zaudējumus — ikreiz jauno prasību interesēs tika attaisnota arī visbrutālākā tiesiskā patvaļa, kas liecināja, ka tiesības bija saindētas ar «politisko instrumentālismu», kas kā ļauna un neiznīdējama slimība, tiesību vēzis, no pašiem pirmssākumiem pamatīgi un totāli caurauca visas padomju tiesību loka skartās teritorijas.

Arī vēl pavisam salīdzinoši nesen viens no lielākajiem Latvijas laikrakstiem ik dienu nāca klajā ar moto «Mēs nemaksājam reketam!» (kā lai nesalīdzina šī paziņojuma patosu ar gandrīz tikpat neseno laiku — «Visu zemju proletārieši, savienojieties!» — intonāciju).

Tendence, ka masu informācijas līdzekļu ekspansija spēj tieši vai netieši ietekmēt krimināllietas iznākumu, ir jau ieguvusi visai bīstamas kontūras, ko apliecina arī tas, ka privātās sarunās paši tiesneši atzīst, ka viņi baidās nokļūt preses uzmanības centrā, pieņemot sabiedrībā nepopulārus, taču juridiski korektus lēmumus.

Taču tad, kad kriminālpolitika kļūst par sfēru, kur var ikviens, kas jūtas kompetents un pietiekami zinošs, piedalīties, arī krimināltiesības jau ir «saindētas». Tāpat priekšvēlēšanu un citās aktuālās politiskās kampaņās iekšpolitiski kriminālpolitiskie problēmu risinājumu piedāvājumi un solījumi nezin kāpēc joprojām ir visnotaļ iecienīti, jo laikam taču to autoriem šķiet visvieglāk izpildāmi. Noziedzības apkarošana vai būtiska ierobežošana ar drakonisku sodu palīdzību, policijas pilnvaru paplašināšana un citu pasākumu veikšana uz cilvēktiesību rēķina, šķiet, kļūst aizvien populārāki pasākumi, kuru veikšanai daļai politiķu pietiek intelekta un politiskās intuīcijas.

Protams, tikai tāda autoritāte, kāda nenoliedzami ir D. Krauss, var uzdrīkstēties valsts varas izpaušmes atsevišķos gadījumos un laikos salīdzināt ar Agatas Kristi vājprātīgo tiesnesi «desmit mazajos nēģerēnos», kurš savas karjeras beigās nolēmis īstenot savus paranojālos priekšstatus par taisnīgumu un pasaules glābšanu. Šeit nepārprotami ir sajūtams apslēpts mājiens, ka arī liberālā valstī pastāv pietiekami augsta riska varbūtība tiesiskas valsts kompromitēšanai, turpinot aizvien vieglprātīgāk ignorēt to, ka krimināllikumam var būt tikai viens uzdevums — sabiedriskā miera nodrošināšana.

Tāpēc, neraugoties uz referāta nobeiguma secinājumu, ka krimināltiesībās ir jānotiek apvērsumam, attiecībā pret valsts varas attiecībām ar krimināltiesībām D. Krauss paliek nelokāms — krimināltiesībām jāfunkcionē vienīgi kā sabiedrības aizsardzības mehānismam un nevis kā karošanas instrumentam.

Tomēr, neraugoties uz pamatoto kritiku un vietām dziļu rūgtumu un ironiju, darba izskaņa ne bez pamata ir optimistiska. Un, šķiet, ne tikai to iemeslu dēļ, kurus min pats autors. Varbūt daudz vairāk tādēļ, ka, pēdējo reizi raugoties savos studentos Berlīnes auditorijā, D. Krauss sajuta ne tikai viņu

pateicību, mīlestību un cieņu, bet atcerējās arī visus pirms tam pasaulē izgājušos neskaitāmos audzēkņus, kuri gluži kā viņu profesors nešaubīgi un bez kompromisiem vienmēr iestāsies par mūsu civilizācijas sasniegumu, ko dēvē par tiesisku valsti un brīvu sabiedrību.

Par autoru – prof. Dr. Detlefu Krausu

Prof. Dr. Detlefs Krauss ir dzimis 1934. gadā Ķīlē.

Izglītība: 1952. gadā ieguvis vidējo izglītību Vilhelmshāfenā; no 1952. līdz 1956. gadam studējis tiesību zinātnes Freiburgā, Hamburgā, Getingenā; 1956. gadā – pirmais juridiskais valsts eksāmens Cellē; 1961. gadā – otrais juridiskais valsts eksāmens Cellē; 1961. gadā ieguvis doktora grādu Getingenā par tēmu «Netaisnīgas apsūdzības panākumi»; 1969. gadā habilitējies Minhenē par tēmu «Personības aizsardzība kriminālprocesā».

Profesionālā darbība: šobrīd (kopš 1999. gada) – pensijā; kopš 1994. gada vada un organizē vairākus akadēmiskus projektus sadarbībā ar Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīm, īpaši ar Latviju; no 1995. līdz 1996. gadam – Berlīnes Humbolta universitātes (HU) pirmais viceprezidents; 1994. gadā – HU viceprezidents; no 1993. līdz 1994. gadam – HU Juridiskās fakultātes dekāns; pirms tam – krimināltiesību profesors HU, Bāzeles universitātes Juridiskās fakultātes dekāns un krimināltiesību profesors, Sārlandes universitātes Tiesību un ekonomikas fakultātes dekāns, krimināltiesību profesors un fakultātes Tiesību nodaļas priekšsēdētājs, zinātniskais asistents Kriminoloģijas institūtā Minhenē un Getingenas universitātē.

Zinātniskās darbības pamatvirzieni: krimināltiesības, kriminālprocesuālās tiesības, kriminoloģija, mazgadīgo noziedzība.

Zinātniskās izpētes pamatvirzieni: Kriminālprocesuālo tiesību dogmatika, starpdisciplinārās krimināltiesību un psihiatrijas problēmas, salīdzinošās krimināltiesības un kriminālprocesuālās tiesības, īpaši attiecībā uz Austrumeiropu.

Prof. Dr. **Detlefs Krauss**

Par indi krimināltiesībās un krimināltiesību indi

Atvadu lekcija Berlīnes Humbolta universitātē 1999. gada 16. februārī.

Izdevējs: Berlīnes Humbolta universitātes prezidents prof. Dr. h. c. Hanss Meijers.

Tulkojums no vācu valodas.

Tēmas formulējumam, manuprāt, ir divējāda nozīme. Ar indi krimināltiesībās vispirms ir domāta inde kā krimināltiesību priekšmets. Inde ir viens no daudzajiem riska avotiem, kas apdraud cilvēka dzīvību un dabas vidi. Tā kā krimināltiesību uzdevums ir šāda riska novēršana, inde kļūst par krimināltiesisku tematu. Tās pēdas rodamas gan klasiskā noindēšanas gadījumā, gan gaisa piesārņošanā.

Inde savas pēdas ir atstājusi ne tikai apkārtējā vidē, bet arī pašās krimināltiesībās. Krimināltiesības reaģē uz indi un cenšas to kontrolēt. Krimināltiesību dilemma slēpjas apstākļi, ka šo kontroli tās arvien biežāk zaudē.

Inde kļūst nekontrolējama, un tam būtu jāatspoguļojas krimināltiesībās. Izsekojot indes pēdas, izpētot veidu, kā inde ietekmējusi un izmainījusi mūsu dzīvi, nākas konstatēt pārsteidzošu faktu — inde lielā mērā ir veicinājusi izmaiņas arī mūsu tiesību principos. Tas izskaidro tēmas divējādo nozīmi: indes klātbūtne krimināltiesībās postoši iedarbojas uz pašām krimināltiesībām. Citādi nemaz nevar būt. Nekontrolējami riska avoti, ar ko krimināltiesības nespēj tikt galā, liek apšaubīt arī pašas krimināltiesības. Tie ir risks ne tikai dabiskajai, bet arī tiesiskajai kārtībai.

Tādēļ es ierosinu: kopīgi izpētīsim veidu, kā inde nokļuvusi apkārtējā vidē. Izsekosim arī, kā krimināltiesības centušās indi paturēt savā kontrolē. Jūs redzēsiet, ka tas ir viens un tas pats. Veids, kā inde grauj mūsu pasauli, ir veids, kā tiek saindētas, sagrautas un galu galā pa daļām iznīcinātas pašas krimināltiesības. Izbrīnīts par to var būt tikai cilvēks, kurš stingri norobežo dabisko pasauli no sociālajām struktūrām.

Sāksim mūsu pētījumu no vietas, kur inde vēl pilnībā atrodas krimināltiesību kontrolē, kur inde un krimināltiesības vēl veido pārskatāmu vienību, tur, kur mēs paši esam speciālisti indes un krimināltiesību jautājumā un, proti, no noindēšanas. Šī ļaundarība mums visiem ir pazīstama no daiļliteratūras, turklāt no pašas iespaidīgākās – no kriminālromāna. Izvēlēsimies to, ar kuru Agata Kristi uzcēla literāru pieminekli sev un arī noindēšanai. Tātad lūdzu:

*Desmit mazi nēģerēni
vīnu kopā dzēra;
desmitais par ātru dzēra, tāpēc mira,
deviņi tik palika.*

Mums tas bija skaidrs uzreiz, bet izcilais detektīvs Erkils Puaro to konstatēja nedaudz vēlāk: desmitais nēģerēns nepavisam nebija aizrijijs, bet gan kritis par upuri indei. Vīnam glāzē bija piejaukts ciankālijs.

Veidam, kā Agata Kristi mūs uzvedina uz vainīgā pēdām, neskatoties uz izdomas bagātību, piemīt kaut kas no krimināltiesību reālās dinamikas. Kriminālromānā, tāpat kā krimināltiesībās, runa ir par vieniem un tiem pašiem jautājumiem: kas to izdarīja? Vai tas bija kāds no galda biedriem vai arī ir

iesaistījies kāds no malas? Vai indi saņēma tas, kuram tā bija domāta, – *error in persona* vai *aberratio ictus*? Kurš bija iniciators, un kāds bija motīvs? Kas, īsi sakot, bija vainīgs upura nāvē?

Minētais jautājumu uzskaitījums kriminālromānā ir identisks jautājumiem krimināltiesībās slepkavības gadījumā. Krimināltiesības orientējas pēc desmit mazo nēģerēnu shēmas vai, precīzāk, pēc mūsu tiesiskās izjūtas parauga, uz ko Agata Kristi arī balsta savu romānu. Noziegums ir vainīgā ļaundarība pret upuri; krimināltiesību izpratnē tas ir aizsargātu interešu aizskārums, ko var inkriminēt noziedzīga nodarījuma izdarītājam. Tik tālu darbība kriminālromānā risinās tāpat, kā tas ir paredzēts krimināllikumā: tiek reģistrēts *corpus delicti*, izsekotas nozieguma pēdas, pierādīta noziedzīgā nodarījuma izdarītāja vaina un apsūdzētais tiek nodots tiesai. Noziedzīgā nodarījuma izdarītāju atzīst par vainīgu, pasludina viņam spriedumu un piemēro sodu. Ikvienam ir pazīstama šīs shēmas notikumu secība, tā ir taisnīguma norise, kas pasaulē uztur kārtību.

Ja jums šis izklāstījums šķiet pārāk nepilnīgs, varat noklausīties mūsu fakultātes lekciju kursu krimināltiesībās. Lekcijā par noziedzīga nodarījuma vispārīgajiem pamatiem, tā sauktajā krimināltiesību vispārīgajā daļā, ko līdz šim lasīju pirmā un otrā semestra studentiem, sākumā ir runa par aizsargātu interešu pārkāpumu būtību, tad par individuāla noziedzīga nodarījuma izdarītāja noziedzīgās darbības elementiem, par motīvu, darbību, nodomu un neuzmanību. Svarīgākais šajā krimināltiesību dogmā ir vainas jēdziens, kas ir saistīts ar noziedzīga nodarījuma izdarītāja vainasspēju, aizlieguma apzināšanos un tiesiskām normām atbilstošas izturēšanās pieļaujamību. Tikai tad, kad ir konstatēta vaina, var runāt par sodu, jo bez vainas nav soda.

Par vainas principa filosofisko aspektu ir daudz domāts un vēl vairāk rakstīts. [1] Vainas princips nostāda krimināltiesības tur, kur cilvēks kļūdās attiecībā uz sabiedrībā pieņemto «ētisko minimumu». Tomēr svarīgāks par šī principa būtību ir tā ierobežotais darbības rādiuss, jo noziegums tiek izdarīts, ne tikai vienam cilvēkam darbojoties pret otru. Noziedzīgus nodarījumus izdara ne tikai atsevišķi ļaundari, bet gan veselas sistēmas un valstis, un bailes no tā, ka rūpniecisks uzņēmums neuzmanības dēļ varētu pakļaut apkārtni jonizējošu staru ietekmei vai kāda valsts apzināti iedarbinātu militāras raķetes, ir krietni lielākas par bailēm no atsevišķa cilvēka izdarītas slepkavības.

Protams, mūsu krimināltiesības reaģē uz noziedzīga nodarījuma masveidību. Bumbas sprādziens bieži prasa nevis vienu, bet gan daudzus upurus. Taču krimināltiesības netiek tālāk par jautājumu, vai bumbas nomešanā vienas darbības dēļ runa ir tikai par vienu noziedzīgu nodarījumu, vai arī daudzu nonāvēto cilvēku dēļ jārunā par daudziem noziegumiem. Viens mūža ieslodzījums vai 29 mūža ieslodzījumi – tāds ir jautājums.

Attiecībā uz noziedzīga nodarījuma izdarītāju krimināltiesības ir elastīgas. Vienā nodarījumā var piedalīties vairākas personas, atbilstoši tam krimināltiesībās eksistē līdzdalības jēdziens un dažādi piedalīšanās veidi, un jau sen ir izstrādātas normas attiecībā uz bandu un kriminālu vai teroristisku apvienību. Taču vainas princips krimināltiesībās nosaka, ka valsts reakcija uz noziedzīgu nodarījumu

ir jāsaista ar skaidri noteiktu katra atsevišķā nodarītāja atbildību. Sods tiek piemērots tikai atkarībā no katra personīgās vainas.

Taču tas funkcionēs tik ilgi, kamēr krimināltiesību adresāts un mēs visi ar savu tiesisko izjūtu spēsīm orientēties šajā inkriminēšanas shēmā. Un tas būs līdz tam brīdim, kamēr inde tiks kontrolēta, kamēr tā nelielās devās atradīsies ļaundara rokās, piemēram, ciankālija kapsula, par kuru kāds ir atbildīgs. Tiklīdz inde kļūst par masu fenomenu, tiklīdz tā kļūst nekontrolējama, mūsu vainas izpratne un arī pašas krimināltiesības vairs nefunkcionē. Ļoti skaidri to parādīja tiesas process, kas beidzās 30 gadus pēc aprakstītās desmit mazo nēģerēnu slepkavības un kas ilguma un tiesas izdevumu ziņā pārspēja visus līdz tam notikušos tiesas procesus pēckara Vācijā. Atkal lietā bija iesaistīta inde.

Sešdesmito gadu sākumā ķīmijas koncerns *Chemie Grünenthal* uzsāka kontergāna — efektīvu miega zāļu — ražošanu. Dažus mēnešus pēc realizācijas sākuma izskanēja pieņēmums (vispirms Amerikas Savienotajās Valstīs), ka šī talidomīda lietošana grūtniecības laikā var izraisīt smagas novirzes augļa attīstībā. Neskatoties uz šādām aizdomām, koncerns šī līdzekļa realizāciju uzreiz nepārtrauca. Tikai tad, kad neapmierinātība ar jauno medikamentu pieauga arī Vācijā, uzņēmums sāka rīkoties. Taču šī vilcināšanās, kā vēlāk apgalvoja apsūdzība, ir izraisījusi daudzas patoloģijas, atsevišķos gadījumos novedot līdz nāvei.

Krimināllietā bija vairāk jautājumu nekā risinājumu. [2] Pirmais jautājums: kā saukt pie atbildības koncernu? Privāttiesisks atbildētājs kompensācijas prasības gadījumā ir pats uzņēmums. Bet vai juridiska persona var būt vainīga kriminālā nodarījumā? Līdz šim brīdim krimināltiesībās tas nebija paredzēts. Uz apsūdzēto sola tāpēc pulcējās par indes realizāciju atbildīgās personas: valde, uzņēmuma vadība, padome, realizācijas nodaļas vadītāji, medicīnas un ķīmijas nodaļu direktori. Tiesas sēdes vairāk atgādināja uzņēmuma pilnsapulci nekā kriminālprocesu.

Pārējie jautājumi radās sarežģītās lietas apstākļu noskaidrošanas sakarā, jo indes pēdas bija izgaisušas. Talidomīda iedarbība uz mātes un bērna organismu līdz tam bija maz izpētīta. Bija zināms tikai tas, ka lielākā daļa bērnu, kuru mātes bija lietojušas kontergānu, paldies Dievam, nākuši pasaulē veseli. Vai pie vainas bija citi iemesli, kurus nevarēja piedēvēt *Chemie Grünenthal*? Vai krimināltiesībās notiesāšana ir iespējama tikai gadījumā, ja pilnībā noskaidrota kopsakarība ar nodarījumu? Vai princips *in dubio pro reo* ir absolūts arī dabaszinātniskajās kopsakarībās? Kopš mūsu gadsimta sākuma jebkurš sods uz aizdomu pamata ir nepieļaujams — tomēr viens otrs labprāt pierādīšanas pienākumu uzliktu apsūdzētajam.

Eksperti uzskatīja, ka nav iespējams pierādīt postulēto talidomīda iedarbību uz dzīvu organismu, piemēram, eksperimentos ar dzīvniekiem. Beidzot tiesa atteicās no šāda precīza dabaszinātniska pierādījuma, jo tas «pārsniegtu prasības, kas tiesiskā izpratnē izvirzītas pierādījumu sniegšanai». Pietiekot ar to, ka tiesneši esot pārliecināti par cēloņsakarību pēc būtības. [3] Šeit slēpās zināma ironija. Slēdzienu par minēto miega zāļu iedarbību uz dzīvu organismu, starp citu, bija sagatavojuši

divi Nobela prēmijas laureāti, un viņiem bija jāpiekāpjas piecu tiesnešu – viņu vidū arī divu piesēdētāju – viedokļa priekšā, kas, protams, visus neapmierināja.

Šādai neapmierinātībai bija arī citi iemesli. Krimināltiesību departaments, ņemot vērā decentralizēto, funkcionāli saskaņoto lēmumu pieņemšanas procesu uzņēmumā, nebija spējīgs noteikt katra tiesājamā atbildību nodarījumā. Galu galā runa ikreiz bija par kolektīvi pieņemtiem lēmumiem, un ikreiz katrs apsūdzētais varēja atsaukties uz lēmumu, kura izpildē viņa devums neesot bijis izšķirošs. Šādas «organizētas bezatbildības» gadījumā (komentētāji vēlāk norādīja uz Ulrihu Becku (*Beck*) kā uz šī apzīmējuma autoru) tiesa ņēma vērā tikai nešaubīgi konstatēto uzņēmuma «kopīgo atbildību». Jautājumā par apsūdzēto individuālo vainu nodarījumā krimināltiesību departaments aprobežojās ar konstatāciju, ka «tiesājamie uzņēmumā *Chemie Grunenthal*, iespējams, bijuši līdzatbildīgi pasākumos, kas tika vai netika veikti saistībā ar kontergānu». [4]

Protams, tikai šādas iespējamības konstatējums ir nepietiekams krimināltiesiskam spriedumam. Tāpēc tas arī netika pasludināts. Tiesas procesu, neņemot vērā tolaik spēkā esošos tiesību pamatprincipus, pārtrauca pēc divarpus gadiem, starp citu, lietas nenozīmīguma (!!!) dēļ. Lietas nenozīmīgums, protams, neattiecās uz postošajām sekām, kas radās, realizējot kontergānu tirgū. Tas neattiecās arī uz tiesā konstatēto uzņēmuma kopīgo atbildību. Kā nenozīmīgu tiesa vērtēja katra atsevišķā tiesājamā vainu. Lēmumu pieņemšanas procesā katrs tiesājamais esot piedalījies kā viens no daudziem, un viņu vaina sakarā ar ilgo un apgrūtināto tiesas procesu jau daļēji esot izpirkta un tāpēc cits sods neesot nepieciešams.

Šis pamatojums nepārlicināja. Faktiski tiesas procesa pārtraukšanu gatavoja ilgi un rūpīgi. Par procesa izbeigšanu paziņoja, kad *Chemie Grunenthal* piekrita iemaksāt 114 miljonus vācu marku fondā, kura līdzekļus bija paredzēts izlietot bērniem, kas bija cietuši no kontergāna iedarbības. Uzņēmums veica iemaksu pēc tam, kad valsts no savas puses piekrita fonda rīcībā nodot tādu pašu summu. Jāatzīmē, ka par šādu «darījumu» tika runāts jau kopš paša tiesas procesa sākuma. Rezultātā minētais process noslēdzās nevis ar taisnīgumu, bet gan ar tirgošanos par taisnīgumu.

Kontergāna procesa ietekme bija jūtama vēl ilgi. Izstrādājot vispārējos noteikumus ražotāja atbildībai par ražojumu, likumdevēji un tiesu prakse centās ņemt vērā arī krimināltiesisko aspektu. Svarīgi bija tas, ka Vācijas Federatīvās Republikas Augstākā tiesa slavenajā spriedumā ādas materiālu aerosola lietā [5] – nopietni ķērās pie organizētas bezatbildības problēmas risināšanas kolektīvi pieņemtu lēmumu gadījumā hierarhiski organizētā uzņēmumu sistēmā. Līdz tam bieži minētais arguments, ka pretlikumīgā darbība ir bijusi balstīta uz vadības vai kolektīvā vairākuma lēmuma pamata, nedrīkstēja kalpot par pamatu atbrīvošanai no atbildības. No šī brīža atbildīga kolektīva dalībniekiem, lai tie netiktu sodīti, bija noteikti jāpretojas tāda lēmuma pieņemšanai, kas varētu radīt kaitējumu. Tas ir jādara pat tādā gadījumā, ja šāda iniciatīva varētu likties bezcerīga. Pieņemot šos principus par personas individuālo atbildību hierarhiski organizētā uzņēmumu sistēmā, vienlaikus

pavērās iespēja noteikt krimināltiesisku atbildību politisko lēmumu pieņēmējiem, — tāpat, ko atzina par pareizu koncerna atbildīgās personas, par pareizu faktiski bija jāatzīst arī «politbirojam».

Nozīmīgais jaunievedums vienlaikus bija arī visai strīdīgs: tam par iemeslu bija apkaunojošais kontergāna prāvas iznākums, darījums ar taisnīgumu un iespēja «atpirkties», kas ar likumdevēja pieņemto jauno Kriminālprocesa likuma 153.a. pantu kļuva par principu. Turpmāk apsūdzētais, prokuratūra un tiesa varēja vienoties par mazāk smagu un smagu noziedzīgu nodarījumu — pat smagu seku gadījumā — tiesas procesa izbeigšanu bez sprieduma ar iepriekš saskaņotu nosacījumu. Šo iespēju gandrīz regulāri izmanto lielu ekonomisku prāvu gadījumos, kad tiesas izmeklēšana ir ļoti apgrūtināta. Pēc kontergāna prāvas lielākais un apjomīgākais modernās indēšanas tiesas process, tā sauktā koksnes aizsarglīdzekļu prāva, tika izbeigta pēc diviem gadiem, kad uzņēmums tā apsūdzēto funkcionāru labā piekrita finansēt jaunu vides ķīmijas profesora vietu Gīsenes universitātē.

Tas tomēr šķiet dīvaini. Fakts, ka cietušie un viņu pārstāvji piekrita kompromisam, neko nemaina apstākļi, ka krimināljustīcija daudzkārt ir pieņēmusi tādus lēmumus, kuri diezin vai ir saistāmi ar krimināltiesību mērķi atjaunot tiesisko kārtību, piemērojot sodu par nodarījumu. Justīcija savu uzdevumu attiecībā uz ētiski normatīvu ekonomisko tiesas procesu «disciplinēšanu» veic, pēc pašas ieskatiem mudinot tiesājamo veikt investīcijas.

Taču šajā sakarā pastāv dilemma. Svarīgie nosacījumi, kas tiek izvirzīti tiesas procesa izbeigšanai lielās ekonomiskās prāvās skar tikai koncernu, kamēr apsūdzēts ir nevis koncerns, bet gan tā darbinieks. Par nosacījumu, kura rezultātā būtu jākompensē apsūdzētā nodarījums, vienojas un to izpilda koncerns, un tas nav individuāls sods vainīgajai personai, bet gan soda nauda, kas jāmaksā uzņēmumam. Tomēr jāatzīmē, ka minētajam nosacījumam attiecībā uz koncernu piemīt zināma loģika. Ja pastāvētu krimināltiesiskas normas attiecībā uz uzņēmumu kā tiesājamo, tad vienošanās par soda naudu, kas jāmaksā uzņēmumam, varētu būt pareizais ceļš, kā kompensēt koncerna nodarījumu. Ne velti Kriminālprocesa likuma 153.a. panta ieviešana bija viens no galvenajiem faktoriem, kas izraisīja diskusiju par atsevišķu uzņēmumu krimināltiesību nepieciešamību. Taču, kamēr vienīgi individuālā vaina nodarījumā tiek uzskatīta par krimināltiesisku seku iestāšanās pamatu, šāds ceļš nav iespējams. Nav pieļaujama ne vienošanās par individuāla nodarījuma kompensēšanu, ne arī tas, ka tiesājamam piespriesto sodu uzņemas kāds cits.

Arī pēc koksnes aizsarglīdzekļu prāvas izskanēja jau kontergāna procesa nobeigumā izskanējušie pārmetumi no sabiedrības puses: «nodarījumu tāpat var atsvērt nauda», «nožēlojams iznākums», «kapitulācija lietas komplicētības priekšā», «tiesiskas valsts parodija». [6] Faktiski krimināltiesības, mēģinot iegūt kontroli pār indi, bija kļuvušas nekontrolējamas.

Domāju, ka tagad metafora ir kļuvusi skaidra. Inde ne tikai iznīcina apkārtējo vidi, bet arī sociālās vides normu kārtību. Pēdas, ko atstāj inde, «nokļūstot brīvībā», krimināltiesībās var izsekot tāpat kā tās pēdas gaisā, ūdenī vai cilvēka organismā.

Lai šo tēzi pamatotu, sekoju vienkāršai domai. Kad Agata Kristi 1939. gadā sarakstīja romānu par desmit mazajiem nēģerēniem, viņas acu priekšā bija klasiska slepkavība. Es sev vaicāju: «Kādus indes izraisītus apdraudējumus krimināltiesību sistēmai toreiz bija jāaptver, kādas sankcijas bija paredzētas par sekām, un kas ir saglabājies no šīm normām?»

Jēdzienu rādītājā zem vārda «inde» patiešām kaut ko atradu. Krimināllikuma 324. pantā ir noteikts soda mērs – pārmācības nams līdz 10 gadiem par aku saindēšanu. Krimināllikuma beigās 367. panta 3. daļā uzskaitīti pārkāpumi, par kuriem draud naudas sods līdz 150 reihsmarkām vai apcietinājums. Minētās sankcijas piemērojamas katram, kurš «bez policijas atļaujas izgatavo, uzglabā, pārdod vai nodod citiem indi».

Abi krimināllikuma panti vēstures gaitā ir piedzīvojuši būtiskas izmaiņas. Aku saindēšana bija klasika jau 1871. gadā – laikā, kad tika pieņemts Vācijas Krimināllikums. Attīstoties ūdens piegādes tehnoloģijai, pants par aku saindēšanu zaudēja nozīmi. Jau Agatas Kristi laikā Vācijā diez vai vispār bija īpaši daudz noslēgtu aku. Ar laiku jēdziens «aku saindēšana» gluži loģiski ieguva plašāku nozīmi un tika lietots daudzu ekonomiski politisku procesu sakarā.

Klasiskie indes sagatavotāji, kas minēti 1871. gada Vācijas Krimināllikuma 367. panta 3. daļā, jau sen bija ietērpti baltā virssvārcī. Šīs personas darbojās aptiekās un ārstu praksēs, kur tās daudz labāk varēja uzmanīt un kontrolēt. Jāuzsver, ka likuma pantiem par indēšanu īpaša nozīme netika piešķirta ne no praktiķu, ne arī no teorētiķu puses. Aprakstītie indēšanas procesi atradās sabiedrības kontrolē, krimināllikuma sankcijas varēja izpalcīt.

Situācija kopš tā laika ir būtiski mainījusies. 324. pants, klasiskais aku saindēšanas gadījums, ir kļuvis par vienu no sarežģītākajiem un visvairāk uz nākotni orientētajiem krimināltiesiskajiem noteikumiem ar nosaukumu «Ūdeņu piesārņošana». 325. pants par atmosfēras gaisa piesārņošanu un 326. pants par dabas vidi apdraudošu atkritumu likvidācijas noteikumu pārkāpšanu tiek uzskatīts par nozīmīgākajiem jauno dabas vides krimināltiesību noteikumiem. Vēl radikālāka un, varētu pat teikt, piedzīvojumiem bagātāka ir nevainīgā 367. panta 3. daļas attīstība. No nenozīmīgā noteikuma par indes pārdošanu un izgatavošanu mūsdienās ir izveidojies normu kopums par smagākajiem mūsdienu noziegumiem, kas ir saistīti ar apreibinošo vielu, t.sk. narkotiku, tirdzniecību.

Dabas vides krimināltiesības un cīņa pret apreibinošo vielu noziedzīgo izplatību ir ne tikai krimināltiesību zinātnes aktuālākā tēma, bet arī viens no kriminālpolitikas lielākajiem izaicinājumiem. Šīs tēmas ir daudz ciešāk saistītas nekā varētu likties, un tām abām ir cieša saistība ar indi, piemēram, dzīvsudrabs ūdenī un apreibinošās vielas organismā. Apdraudētās aizsargātās intereses šeit ir gandrīz identiskas – iedzīvotāju veselība un ar to saistītā dabas resursu aizsardzība, no vienas puses, stabilitāte, caurskatāmība un prognozējamība ekonomikas sistēmās, no otras puses.

Viena likumsakarība noved pie otras: kas iznīcina dabas vides substanci, iznīcina cilvēka dzīves substanci; bet galvenais – izraisa nepieciešamību pēc mākslīga aizvietoējuma un iedomātas pasaules.

Progresējoša dabas vides kā dzīvības pamata piesārņošana reibuma izraisītu laimīgu dzīves mirkļu dēļ izraisa psihes saindēšanu.

Šī ciešā saistība, kas gan reti tiek apzināta, ir novedusi pie tā, ka krimināltiesiskā politika nemanot ir ķērusies pie krimināltiesību vadīšanas. Cenšoties rūpīgi noteikt ierobežojumus kaitējumiem dabas videi, neuzsverot to, ka problēmas cēlonis ir pastāvošā ekonomiskā sistēma, krimināltiesības atstāj iespaidu, ka šajā jomā tās ir samērā bezspēcīgas. Savukārt attiecībā uz cīņu pret narkotisko vielu kriminalitāti, kuras darbības sfēra ir neierobežota, jāsaprot, ka krimināltiesības ir sapinušās neefektīvu represiju sistēmā. Patiešām var runāt par narkotisko vielu kriminalitātes neierobežotību, jo gan narkotiskās vielas, gan ar to saistītā noziedzība tiek importēta. Savukārt peļņa, kas gūta no noziedzīgajiem darījumiem, aizplūst atpakaļ uz ārzemēm.

Lai cīnītos pret narkotisko vielu izplatību, tai tiek pieteikts karš (war on drugs), kuram mūsdienās ir starptautisks raksturs. Šajā pasākumā netiek ņemti vērā tie reālie draudi, kas ir saistīti ar narkotiskajām vielām un to izplatību, kā arī tie, kurus rada pašas krimināltiesības. Uz bezjēdzīgu «bruņošanos» tiek piespiestas abas puses: narkotiku kartelis, kurš demonstrē, kā pretinieka spiediena rezultātā var kļūt par uzvarētāju karā un valsts, kas aizvien vieglprātīgāk ignorē to, ka krimināllikumam var būt tikai viens uzdevums – sabiedriskā miera nodrošināšana.

Karā pret narkotikām inde iznīcina abus – gan cilvēku, kuru aizsargāt ir krimināltiesību uzdevums, gan arī pašas krimināltiesības, kurām jāfunkcionē kā aizsardzības mehānismam sabiedrībai un nevis kā karošanas instrumentam.

Jau pirmais solis nepareizajā virzienā liek krist grēkā. Likuma par apreibinošām vielām 29. pantā likumdevējs rīkojas saskaņā ar visaptverošās kriminalitātes principu. Idilliski formulētā 367. panta 3. daļas iepriekšējā redakcijā, kurā tirdzniecība ar indēm tiek uzskatīta par krimināltiesisku pārkāpumu, likumdevējs ir centies novērst jebkuras nepilnības un sniegt policijai skaidras rīcības instrukcijas. Protams, tajā pašā laikā bija jāsaprot, ka ar četriem noziedzīga nodarījuma veidiem: «Kas izgatavo, uzglabā, pārdod vai nodod citiem indi ...». Mūsdienās spēkā esošā likuma par apreibinošām vielām 29. pants papildina šo darbību sarakstu jau pirmās daļas pirmajā punktā, izveidojot katalogu ar desmit noziedzīgu nodarījumu variantiem: «Kurš audzē, izgatavo apreibinošas vielas, veic darījumus ar tām, tās ievēd, izved, pārdod, nodod vai citādi iekļauj aprītē, pērk, vai citādā veidā iegūst ...». Tā pašā panta 2.–10. punkts vēl papildus sniedz 17 noziedzīgu nodarījumu veidus. Lasot šo likuma pantu, ir jūtams likumdevēja lepnums par to, ka ar šo nogurdinošo uzskaitījumu viņš ir spējis izpildīt konstitucionālo likuma precizitātes principu. Šāds pašnovērtējums ir kļūdains; detalizēts uzskaitījums ir nepieciešams tikai tad, ja krimināllikums ir nepilnīgs attiecībā uz ētisko minimumu. Tas, kurš uzskaita 27 noziedzīgu nodarījumu veidus un vēlas saderēt, ka neko nav aizmirsis, neiegūst neko, jo pastāv nekonkrētais noteikums «Jebkurš, kas jebkādā veidā ir saistīts ar narkotikām, tiks atbilstoši sodīts», kas ir pretrunā ar konstitucionālo precizitātes principu.

Patiešām likumā par apreibinošām vielām nav tādu ierobežojumu, ko likumdevējs attiecībā uz krimināllikumu par psihotropām vielām konsekventi nebūtu ņēmis vērā, – galu galā tiesiskas valsts pastāvēšana ir atkarīga no krimināltiesisku ierobežojumu pastāvēšanas. Lai sauktu pie atbildības jebkuru noziedzīga nodarījuma izdarītāju, kurš darbojas «necaurskatāmu» kriminālu struktūru ietvaros, likuma par apreibinošām vielām 29. pantā narkotiku kurjera darbība ir definēta kā atsevišķs noziedzīgs nodarījums. Lai krimināltiesiski sankcionētu katru visaptverošās kontroles rezultātu un šī kontrole būtu leģitīma, minētā panta noteikums ir attiecināts arī uz noziedzīga nodarījuma sagatavošanas darbiem, to definējot kā pabeigtu noziedzīgu nodarījumu. Līdz ar to «uz skatuves» tālu no kriminālo struktūru darbības centriem parādās liels skaits savervētu blēžu, kuri tiek uzskatīti par smagu noziegumu izdarītājiem. Viņu nodarījums tiek pierādīts, iesaistot policiju, kura darbojas preventīvas policijas stratēģijas robežās, kas līdz šim tiesiskas kriminālvajāšanas ietvaros nebija iespējams. Jāatzīmē, ka šādu metožu legalizēšana nebūt nepalīdz izvairīties no tiesiskas valsts idejas kompromitēšanas.

Narkotiku jomā tikpat kā nav iespējama taisnīguma atjaunošana ar soda palīdzību. Tas ir saistīts ar to, ka likums par apreibinošām vielām paredz vienīgi pārstāvju atbildību. Mafija kopumā, kas ir noziedznieku sistēma, nenes kriminālatbildību. Turklāt sistēmas noziedznieki darbojas ārvalstīs izveidotajās organizācijās, kā rezultātā mēs sodām tikai noziedzīgās sistēmas zemākā slāņa piegādātājus. Protams, krimināltiesības gadsimtiem ilgi ir ar to samierinājušās – tiek pakārti tikai «mazie» noziedznieki, tie, kurus izdodas noķert nejauši. Tomēr narkotiku kriminalitātē šāda apšaubāma pieeja nav pietiekama pat šķietamam taisnīgumam. Krimināltiesības ir pārkāpušas pamatprincipu, ka cietušie ir jāpasargā no noziedzniekiem. Tieši cietušie ir tie, kurus likums par apreibinošām vielām ir kriminalizējis un padarījis par noziedzīga nodarījuma izdarītājiem. Vairāk nekā 80% ar brīvības atņemšanu sodītie ir apreibinošu vielu ietekmē nonākuši sīki narkotiku tirgotāji – tāda ir bēdīgā statistika saistībā ar narkotiku apkarošanu.

Krimināltiesības, kas par noziedzniekiem padara noziedzīgu sindikātu upurus, ir atteikušās no savas pamatidejas. Kriminālpolitika šajā nozarē drīkst balstīties tikai uz konsekventu kriminalitātes novēršanu. Taču jāatzīst, ka tas patlaban ir krimināltiesību sarežģītākais uzdevums. Sistēma, kas ir kļūdījies, ir jālabo, bet tam nepieciešams vairāk fantāzijas, drosmes un atbildības sajūtas, nekā pastiprinot represijas. Ja politika savā karā pret narkotikām pilsoņu krimināltiesības pārvērtīs par ienaidnieku krimināltiesībām, tai nāksies pārņemt militārās sfēras pieredzi, un atbrūņošanās, kā zināms, vismaz labi funkcionējošā ekonomikas sistēmā, ir sarežģītāka nekā bruņošanās.

Neskatoties uz grūtībām, ir nepieciešama orientācijas maiņa. Jau sen narkotiku lietošanas sakarā tiek runāts par nesabalansētību starp dažādu valstu ekonomikas sistēmām. Tā ir novēršama ar pašu sistēmu pozitīvu darbību. Ja jau mūsu ekonomikas sistēmā ne tikai peļņa, bet arī stabilitāte tiek panākta, balstoties uz brīvā tirgus likumiem, tad būtu laiks to ievērot arī narkotiku apkarošanas jomā. Pretējā gadījumā pēc reāli pastāvošā sociālisma terora pārvarēšanas Austrumvācijā mēs būsime spiesti samierināties ar narkotiku radītā posta un narkotiku kara rēgu reāli pastāvošā kapitalismā.

Ja apreibinošo vielu krimināltiesību kriminalizēšana notika, nevis vadoties pēc tiesiskuma izpratnes, bet gan pēc ASV militārās morāles, tad dabas vides krimināltiesības tieši Vācijā tapa ar plašu sabiedrības atbalstu. Acīmredzamā mežu bojāeja septiņdesmito gadu beigās noveda pie sabiedrības izmisīga sauciena pēc soda. Krimināltiesībām vajadzēja ņemt vērā ne tikai atsevišķas publiskas un privātas aizsargātās intereses, bet arī dabas un sabiedrības resursus kopumā. Ir jāaizsargā ne tikai pilsoņa dzīve, brīvība un īpašums, bet arī gaiss, ūdens un zeme, dabiskās un sociālās dzīves pamati.

Neapšaubāmi, veidojot tik visaptverošas dabas vides krimināltiesības, ir jāsaskaras ar grūtībām. Dzīvību, brīvību un īpašumu var iznīcināt, saindēt, nozagt, savainot, sabojāt, bet kā tiek nodarīts kaitējums gaisam vai kā tiek iznīcināts ūdens? Pakāpeniski izdarītās izmaiņas jau minētajā 324. pantā par aku saindēšanu vislabāk demonstrē šo dilemmu: aka kā dzeramā ūdens rezervuārs tika definēta kā atsevišķs aizsargājams objekts atkarībā no ūdens kvalitātes. Par noziedzīgu nodarījumu šajā sakarā tika uzskatīta kaitīgu vielu pievienošana ūdenim. Šāds vadmotīvs kļūst nederīgs attiecībā uz upēm, jūrām un okeāniem. Ūdeņiem ir mainīga kvalitāte – reizēm labāka, reizēm sliktāka, un pēc būtības to nav iespējams nedz iznīcināt, nedz sabojāt. Katrs piejaukums izmaina ūdens kvalitāti, tas tiek piesārņots. Taču tādai krimināltiesiskai normai, kā «tas, kurš piesārņo ūdeņus, tiek sodīts» nav tiesisku kontūru.

Likumdevējs cenšas rast izeju, norādot uz to, ka, piejaucot ūdenim noteiktas vielas, tiek pārkāpts likums. Taču šo jautājumu var atrisināt tikai tad, ja valsts kritisko nozaru ietvaros pati norāda, kādas vielas un kādos daudzumos drīkst piejaukt ūdenim, gaisam vai zemei.

Taču krimināltiesības nevar balstīties uz paša indivīda izvīzītu atbildīgu rīcību. Klasisko krimināltiesību būtība ir saistīta ar apstākli, ka tiek noteiktas aizsargātās intereses, par kuru ievērošanu atbild tiesību sistēma. Tas funkcionē, balstoties uz vienotu izpratni par sabiedrībā eksistējošām vērtībām, kā arī vienotu pieredzi sabiedrībai nodarīto kaitējumu sfērā: katram indivīdam tiek noteikts, kā rīkoties kritiskās situācijās attiecībā uz aizsargātām interesēm, kādi ir viņa pienākumi un ar kādām darbībām viņš vainu noveltu uz sevi.

Dabas vides nozarē nepastāvēja precīzi noteiktas robežas. Jaunos noteikumus par dabas vides aizsardzību bija sarežģīti formulēt, un līdz ar to tie bija grūti saprotami. Kaitējuma procesi vēl nebija izpētīti. Piemēram dažādu aerosolu lietošanu nevarēja nopietni uztvert kā cilvēci apdraudošu darbību. Līdz tam krimināltiesības bija saskārušās tikai ar nodarījumiem, kas izdarīti, indivīdam lietojot spēku, un tas nozīmē indivīda atbildību par konkrētiem nodarījumiem pret skaidri definētu aizsargājamu objektu. Kumulatīvi, summāri vai sinerģētiski efekti – jaunās noziedzīgu nodarījumu dogmas brīnumvārdi – nesniedza konkrētus norādījumus attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem pret dabas vidi.

Krimināltiesības līdz šim darbojās galvenokārt īpašumtiesību un brīvību sfērā, pamatojoties uz tiesību morāli, kas savukārt balstīta uz vēsturiskiem konsensiem un priekšstatiem par to, kā drīkst

rīkoties, ņemot vērā vispārpieņemto derīgumu vai kaitīgumu. Kaut arī mūsu sabiedrībā pastāv diezgan akli funkcionējošas morāles normas attiecībā uz īpašumu, morāles normas attiecībā uz dabas vidi nav pastāvējušas ne tad, kad radās nepieciešamība krimināltiesiski regulēt mežu bojāeju, ne arī patlaban. Bez tam mums pietrūkst vispārārtītas dabas vides ideoloģijas. Tās veidošanai būtu sava cena – tādā gadījumā būtu jāatsakās no citām ideoloģijām, kuras līdz šim ir vērtētas ļoti pozitīvi un kuras ir noteikušas sabiedriskās kārtības normas.

Mūsu pilsoniskā brīvība lielā mērā ir saistīta ar mūsu tehniskajām iespējām. Mūsuprāt, ar tām ir saistītas arī rietumvalstu priekšrocības brīvību jomā. Automašīna bija un ir personīgās brīvības garantija, otra automašīna ģimenēm sešdesmitajos gados bija katras emancipētas mājsaimnieces statusa simbols. Brīva valsts robežu šķērsošana bija un ir pilsoņu brīvības pierādījums, tomēr arī tas bija iespējams, tikai pateicoties tehnisko iespēju izmantošanai un attīstībai. Bet ko pieprasa vides aizsardzības politika – būt pieticīgākiem atvaļinājumu vietas izvēlē? Ko nozīmē prasību pieaugums attiecībā uz lieliem tehniskiem projektiem – sākot ar automaģistrāles būvi līdz pat automašīnu sacīkšu trases ierīkošanai? Tieksme ierobežot personīgās brīvības, prasība pēc izpratnes un priekšstatu maiņas radīs pakāpenisku to priekšstatu izzušanu, kas saistīti ar pastāvošajām pilsoņa brīvībām, pat tādu, kas iepriekš tika uzskatītas par īpaši nozīmīgām. Ir skaidrs, ka ideoloģijas nevar vienkārši nomainīt, – tas ir iespējams vienīgi valsts politikas jomā. Jaunu priekšnosacījumu noteikšana un pārorientēšanās attiecībā uz vides aizsardzības morāles normām ir nepieciešama, tomēr to nav iespējams izdarīt vienas dienas laikā. Un, iespējams, ka laiks ir vienīgais faktors, kura šajā ziņā mums patiešām pietrūkst.

Vēstures gaitā nenozīmīgas lietas kļūst par nozīmīgām. Indes ražošana jau sen ir attīstījusies par svarīgāko un ienesīgāko rūpniecības nozari. Likumdevējs, kas pārāk stingri vērtē riska situācijas, kas parasti rodas, uzņēmumiem tiecoties pēc lielākas peļņas, nevilus riskē arī ar Vācijas ķīmiskās rūpniecības attīstību. Attiecīgi aizvien pārdrošāki kļūst centieni panākt to, lai politiski izdevīgi uzskati arī no tiesiskā viedokļa tiktu atzīti par sociāli pieņemamiem. Pie tam faktiski nav iespējams vairs izvairīties no šķērēm, kuras jau ir griešanas gatavībā. Ir skaidrs, ka no indes ražošanā, kas ir garantants pārticībai, progresam un darba vietām, rodas arī indīgi atkritumi, kurus praktiski nav iespējams likvidēt likumīgā ceļā. Problemātiskajā prettiesiskas darbības definēšanas procesā dabas vides jomā pats krimināllikuma saturs un apjoms kļūst par politisku aprēķinu.

Šis apstāklis atspoguļo bēdīgi slavenā kontergāna procesa izbeigšanu jaunā gaismā. Kā toreiz, tā arī šodien, ieviešot kriminālprocesa likuma 153.a. pantu, tiek runāts par to, kā, manipulējot ar taisnīgumu, panākt vēlamo procesa rezultātu. Par problēmu šobrīd ir kļuvis apstāklis, ka par sodāmību vienojas, un tolerantā attieksme pret to, ka darba vietu pastāvēšanas nepieciešamība faktiski šī jēdziena eifēmisma dēļ ir kļuvusi par attaisnojošu iemeslu pastāvošajam riskam. Bet kas notiks tad, kad radīsies problēmas? Šādu tolerantu attieksmi pret risku neprecizē ne tiesības, ne politika, vismazāk jau pašas krimināltiesības vai kriminālpolitika un, vēlreiz citējot Ulrihu Beku, droši varam būt vienīgi par «nākošo lielāko nelaimes gadījumu».

Šajā sakarā bez «rūpnieciskajiem darboņiem» varam aplūkot vēl kādu citu iespējamo noziedzīgu nodarījumu izdarītāju grupu, proti, politisku lēmumu pieņēmējus un valsts uzraudzības instances. Daudzās negadījumu situācijās rūpnieciskās ražošanas procesā rodas jautājums ne tikai par oficiālu drošības noteikumu neievērošanu. Daudz biežāk tiek uzdots jautājums par to, vai tikai drošības noteikumi īslaicīgas peļņas gūšanas dēļ nav noteikti pārāk brīvi. Krimināltiesības lielu risku iespējamības gadījumā uzņēmumu un valsti uzskata ne tikai par «sistēmisku apvienību» – ekonomika ir valsts interese –, bet arī par vienu kopīgi izdarītā noziedzīgā nodarījuma subjektu. Dabas vides krimināltiesības ietver sevī papildu nosacījumus no administratīvo tiesību jomas, kuru uzdevums ir īstenot jēdzienu par atbildības sadalīšanu. Tomēr jāatzīst, ka krimināltiesiskās atbildības attiecināšana arī uz valsts līmeni nenorit bez grūtībām. Drīzāk notiek atpakaļejošs process, kurā personu atbrīvo no atbildības, pamatojot to ar valsts līdzatbildību, kas praktiski nenoved pie reāliem rezultātiem. Izredzes panākt vienošanos par procesa izbeigšanu ir lielākas tajos gadījumos, kad ir acīmredzama valsts līdzdalība. Un atkal krimināltiesības ir palikušas zaudētāja lomā.

Krimināltiesību sakāve neizbēgama ir tajos gadījumos, kad valsts peļņas un varas vārdā pārkāpj likumus, kad tā pati beigu beigās kļūst par indes maisītāju vai indētāju. Kā mēs zinām, šāda eskalācija jau ir notikusi apmēram tai laikā, kad Agata Kristi rakstīja romānu par desmit mazajiem nēģerēniem. Starp citu, romānā sīki, līdz pat tā rasistiskajām detaļām, bija aprakstīts noziedzīgs nodarījums, kam vajadzēja izmainīt pasauli.

Slepkava bija tiesnesis, kurš savas karjeras beigās bija nolēmis īstenot savu vājpātīgo priekšstatu par taisnīgumu un pasaules glābšanu. Iedomāsimies šā tiesneša vietā valsts varu, izmainīsim upuru ādas krāsu, sagādāsim indi tonnām un pareizināsim upuru skaitu ar simts tūkstošiem vai vairāk. Tad Agatas Kristi nenosauktā nozieguma vieta iegūst konkrētu nosaukumu: tā ir Aušvica.

Aušvicā notika lielākā noindēšana, kāda jebkad ir pieredzēta. Tomēr nenobīstieties no jautājuma radikālisma, (tā varbūt ir tikai piesardzība attiecībā pret kādas zinātnes jēdzienu): bet vai Aušvicā tika pastrādāts noziegums? Vismaz noziegums tā krimināltiesiskajā izpratnē. Balstoties uz Agatas Kristi literārajiem darbiem, kā arī uz manu lekciju materiālu apkopojumu, mēs definējam noziegumu kā pret noteiktām aizsargātām interesēm vērstu noziedzīga nodarījuma veicēja nodarījumu. Piemērs par terora aktu, kurā tiek lietotas sprāgstvielas, mums lika saprast, ka noziegums iznīcina daudzas aizsargātas intereses un tāpat arī prasa daudz upuru. Tomēr upuru skaits miljonos pārsniedz mūsu uztveres spējas, precīzāk – mūsu krimināltiesiskās domāšanas spējas.

Rietumvācijā pēckara gados radās grūtības ar nacionālsociālistiskā režīma noziegumu noteikšanu[8]. Par šīs neveiksmes cēloni daļēji bija uzskatāma t. s. kolektīvā atbildība. Tomēr esmu pilnīgi pārliecināts, ka pie tā ir vainojama arī krimināltiesību sistēmas bezpalīdzība. Lai to saprastu, ir jāapzinās, ka ne tikai likumdošana un zinātne ir orientēta uz individuālu noziedzīga nodarījuma izdarītāju nodarījumiem. Arī tiesu vara savu darbību orientē uz atsevišķa noziedzīga nodarījuma izmeklēšanu un konkrētu vainīgo personu saukšanu pie atbildības. Kriminālpolicija kā agrāk, tā arī

pašlaik ir visā pilnībā aprīkota, lai izsekotu konkrētas noindēšanas gadījumu, prokurori zina, kā celt apsūdzību izvarotājam, un katrs krimināllietu tiesnesis ir savu profesionālo spēju augstumos, ja kāda persona ir apsūdzēta ļaunprātīgā dedzināšanā. Tomēr neviena iestāde nav spējīga atrisināt kaut ko tik sarežģītu kā veselas tautas slepkavība. Un risinājums izveidot speciālu institūtu, kurš nodarbotos ar šādu vēsturisku lietu izskatīšanu, diez vai būtu savienojams ar kriminālprocesuālo principu par tiešo pierādījumu iesniegšanu tiesā.

Bez tā visa pastāv arī vēl kāds cits aspekts. Krimināltiesības nosaka, ka apsūdzības celšana krimināllietā ir valsts uzdevums. Tās pieprasa skaidri nodalīt divas lietas: noziedzīga nozieguma izdarītāju, kurš sava nodarījuma dēļ tiek izolēts no sabiedrības un valsts, un valsti, kas pasludina spriedumu. Ja tiesājošā sistēma pati ir iesaistīta noziegumos, tad ir iespējamas arvien šausmīgākas noindēšanas un arvien retāk tās varēs iztiesāt, balstoties uz krimināltiesību normām.

Pirmais Aušvicas process ilga divdesmit mēnešus — līdz pat 1965. gadam. Procesi, kas bija saistīti ar Treblinkas un Sobiboras nāves nometni, prasīja apmēram tikpat ilgu laika posmu. Sensacionālākā un strīdīgākā bija t. s. Majdaneka prāva, kas ilga piecarpus gadus. Šie garie procesi neliecina par to, ka tiesu vara būtu centusies izvairīties no atbildības par nacionālsociālistiskā režīma noziegumu krimināltiesisku risināšanu. Tomēr daudzi no šiem spriedumiem mūs drīzāk mulšina. Neapšaubāmi spriedumi par ilgstošu brīvības atņemšanas sodu ir bijuši taisnīgi. Nometņu komandantiem un atsevišķiem sadistiem ir piespriesti augstākie soda mēri. Bet kādas sekas bija paredzētas pašai lieliski funkcionējošai iznīcināšanas sistēmai kopumā? Kas notika ar ierēdņiem, kas netieši bija saistīti ar masu slepkavībām?

Ideja par konkrēta noziedzīga nodarījuma reālas esamības nepieciešamību un viņa individuālu vainu rada krimināltiesībām lielas problēmas. Jautājumā par to, kā notiesāt kādu organizāciju vai valsti par ebreju nogalināšanu un citu tautu vai rasu un politisko mazākumtautību iznīcināšanu krimināltiesības un kriminālpolitika, zinātne un prakse bija vienādās domās. Runa nav par kāda kolektīva vainu vai pat par kādas tautas kolektīvu vainu, bet gan par atsevišķu noziedznieku vai to palīgu atbildību par konkrētu noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Bet kā saistīt atbildību par augstākās vadības sistēmas politisko neprātu ar atbildību par noziegumu izdarīšanu nometnē? Kā lai tieši sasaista indes ražošanu, tās realizāciju un transportēšanu, ko veica un veicināja daudzi tūkstoši, ar masu slepkavībām Aušvicā?

No jauna definējot noziedzīga nodarījuma izdarītāja jēdzienu krimināltiesībās, radās iespēja saukt pie atbildības atsevišķus vainīgos arī nepārrēdzama kolektīva noziedzīga nodarījuma izdarīšanas gadījumā. Blakus individuālai noziedzīga nodarījuma izdarīšanai pie atbildības tagad varēja saukt arī organizētu varas aparātu kā noziedzīga nodarījuma izdarītāju. Šī gan pārdrošā, gan abstraktā dogma bija drosmīgs juridisks akts, ko zinātnei un praksei izdevās īstenot tikai sešdesmitajos gados.

Formula par varas aparātu kā noziedzīga nodarījuma izdarītāju ir reizē gan panākumus sološa, gan kārdinoša, gan arī bīstama. Tā ietver sevī personas, kuras šādu varas aparātu dibina, tajā darbojas vai to vada. Jāsaka, ka šī formula ir piemērojama tikai un vienīgi diktatoru saukšanai pie atbildības. Šķiet, ka nacistiskās Vācijas šausmīgajā iznīcināšanas scenārijā figurēja ne vairāk kā pāris duču noziedznieku. Taču šīm personu lokam bija jāpieskaita arī bendes kalpi, kuri koncentrācijas nometnēs ļāva brīvu vaļu savai brutalitātei un nežēlībai. Pēdējo kriminālatbildības noteikšana problēmas neradīja. Problēma bija militārie sistēmas piekritēji, kā arī pārliecinātu, glēvulīgu un sistēmai piemēroties gribošu izpalīgu pūļi. Viņiem šāda organizēta varas aparāta kā noziedzīga nodarījuma izdarītāja formula piedāvāja gaidīto aizsegu: noziedznieks taču bija varas aparāts un nevis atsevišķi cilvēki, tāpat kā kontergāna procesā tas bija uzņēmums un nevis realizācijas nodaļas darbinieki. Nāves nometnēs izdarīto noziegumu iztiesāšanas procesā domāšanas veids un izteiksmes stils patiešām atgādināja gandrīz tajā pašā laikā notiekošo kontergāna procesu: vienā gadījumā vainīgs bija uzņēmums, otrā – valstiski organizēts varas aparāts. Nebija iespējams likumīgi noteikt abu vainas pakāpi. Arvien neskaidrāka kļuva arī atsevišķu līdzdalībnieku vaina. Indes ražošana, tās realizācija un transportēšana uz šausmīgo notikumu vietām neietilpa krimināltiesību uzmanības lokā. Vēlāk kontergāna procesa garā šādi apstākļi tiktu uzskatīti par maznozīmīgiem un lietu izbeigtu.

Iespējamā saistība starp Aušvicu un kontergāna ražošanu nav pat komentējama. Pamatojoties uz Polijā veiktajiem pētījumiem, presē [9] 1999. gada 6. februārī tika apstiprinātas izteiktās aizdomas par to, ka nu jau mirušais *Chemie Grünenthal* medicīnas nodaļas direktors, kurš tiek uzskatīts par talidomīda izgudrotāju un bija viens no tiesājamiem kontergāna procesā, savā laikā kā Vācijas armijas virspavēlniecībai pakļautā Izsitumu tīfa un vīrusu pētniecības institūta vadītājs Krakovā bija veicis plašus izmēģinājumus ar cilvēkiem Būhenveldes koncentrācijas nometnē un Aušvicā, veicot indīgu vielu vakcīnas.

Ja grūti noskaidrojama individuālu slepkavību vietā juridiski fiksē kolektīvu noziegumu un tiesā to definē kā genocīdu pret konkrētu tautu, tad tas nav risinājums; drīzāk tas tikai saasina pastāvošo krimināltiesisko dilemmu. Vācijas Krimināllikuma 220.a. pants, kurā ir paredzēts sods par genocīdu, neiederas nedz krimināltiesībās, nedz krimināllikumā. Minētais noteikums neatbilst krimināltiesību sistēmai, kas ir paredzēta atsevišķu, norobežotu interešu aizsardzībai. Tauta kā likumiski aizsargāta interese šajā gadījumā zaudē savu ierasto nozīmi, tāpat kā dabas vides aizsardzība krimināltiesībās. Cilvēks nogalina cilvēku, bet cilvēks nenogalina tautu. Daba un tauta ir uztverama kā sistēma vai kolektīvs, tos apdraud un iznīcina analogas sistēmas.

Šāds apzīmējums neiederas arī konkrētā nacionālā krimināllikumā. Tauta nav uzskatāma par aizsargātām interesēm, kuras varētu pārraudzīt nacionālā jurisdikcija. Kamēr funkcionē likums, tauta nav apdraudēta, reālu draudu rādītājs ir apstākļi, ka krimināltiesības vairs nav iespējams piemērot. Bet kas tās ir par krimināltiesībām, kurām jāreķinās ar to, ka tās netiks galā ar sistēmu, jo tā var nokļūt ārpus krimināltiesību kontroles un šis uzdevums būs jānodod citām krimināltiesībām? Šo dilemmu nav iespējams risināt ar nacionālajām krimināltiesībām. Apdraudēto tautu *Magna Charta* neizstrādā

nacionālie likumdevēji, bet gan starptautiskas organizācijas, pēdējais no šādiem dokumentiem ir Romas līgums.

Tādu krimināltiesību mērķis, kurās noziedzīga nodarījuma sastāvs ir genocīds, tomēr nešķiet īpaši skaidrs, jo tāpat kā agrāk netiek tiesāta organizācija vai valsts kopumā. To mērķis nevarētu būt arī visaptveroša individuāli vainojamu nodarījumu uzskaitījuma izstrāde: ko ir spējusi paveikt tik birokrātiski nevainojama krimināltiesību sistēma kā VFR, tas nav iespējams tādai neizveidotai organizācijas struktūrai, kāda ir civilizētu tautu apvienība. Runa šajā gadījumā var būt tikai par to, kā ar individuālu sodu piemērošanu tiek demonstrēta taisnīguma atjaunošanas ideja un līdz ar to arī ideja par civilizētu tautu vienojošiem miera pamatprincipiem. Ar to saistītā atteikšanās no vienotiem noteikumiem kriminālvajāšanā jau no paša sākuma nostāda Romas līgumu ārpus konkurences salīdzinājumā ar nacionālajām krimināltiesībām. Valsts tiesības pieprasīt sodu par noziedzīgu nodarījumu netiek vienkārši pārnestas, bet gan paplašinātas, balstoties uz starptautiski izstrādāto miera uzturēšanas postulātu.

Joprojām ir runa par indi. Uzņēmumu kriminalitāte, vides iznīcināšana, narkotiku apkarošana un genocīds bija pārāk liels izaicinājums krimināltiesībām. Šie procesi tās ir izmainījuši, dezorganizējuši un sašķēlušī. Krimināltiesību mēģinājums saukt pie kriminālatbildības nepareizi organizētu rūpniecisku sistēmu, kas ražo un izplata indes, ir novedis pie tā, ka noziedzīga nodarījuma sastāva noteikšanas un tiesisku seku vietā stājas ekonomiski politisks aprēķins, kā arī «tirgošanās» par taisnīgumu. Narkotiku apkarošana ir degradējusi krimināltiesības, un, ņemot vērā policijas stratēģiju, tās ir nepamatoti paplašinājušas savu darbības sfēru un netiek piemērotas atbilstīgi savam izvirzītajam mērķim. Pirms 30 gadiem, kad sāku strādāt par profesoru Zārbrikenas universitātē, tas likās nepieņemami valstij, kura ir svēti apņēmusies ievērot liberālas tiesiskas valsts pamatprincipus. Taču noindēšanas gadījums Aušvicā mums iemācīja to, ka tiesiskas valsts krimināltiesības funkcionē tikai tur, kur kādas valsts sociālā un valstiskā sistēma ir atbilstoši sakārtota. Galu galā bez atmaksas ir palikusi šaušalīgā tautas slepkavība, par kuru ir atbildīgi ne tikai daži noziedznieki un anonīms varas aparāts, bet arī neskaitāmas līdzatbildīgas personas.

No tā visa jūs, mīlie studenti, manās lekcijās uzzinājat ne pārāk daudz. Pārāk liela bija man vēlme jums sniegt priekšstatu par to, kādas ir tiesiskas, liberālas valsts krimināltiesības. Tieši tādēļ es pēdējā lekcijā vēlējos jums atspoguļot indes problemātiku krimināltiesībās.

Kaut arī es jums iesaku ar skepsi un uzmanību raudzīties uz tālāko krimināltiesību attīstību, tomēr nevajadzētu manas pārdomas uztvert kā pārāk pesimistiskas. Kad es pirms septiņiem gadiem aizbraucu no Bāzeles, mans pēdējais lielais uzdevums bija līdzdalība Vācijas, Austrijas un Šveices krimināltiesību pasniedzēju kongresa sagatavošanā, kas notiek regulāri ik pēc diviem gadiem. Sešus gadus vēlāk ar šo pašu uzdevumu es nodarbojos Berlīnē. Bāzelē, kura toreiz vēl tikai attapās no lielas ķīmiskas katastrofas, runa bija par «nākotnes nodrošināšanu ar krimināltiesību palīdzību», Berlīnes Brīvā Universitāte un Humbolta Universitāte bija vienojušās par kongresa tēmu «Krimināltiesību

internacionalizēšana». Tēma, kurā, starp citu, tieši mūsu fakultātē ir īpaši kompetenti speciālisti starptautiskajās tiesībās un krimināltiesībās. Divos notikušajos kongresos, kuros bija izvirzīta arī manis šodien pieminētā problēma, tika piedāvāti reāli risinājumi. Bāzeles kongresa galvenās tēmas bija «Dabas vides krimināltiesības jaunas dogmatikas meklējumos» un «Uzņēmums kā noziedzīga nodarījuma izdarītājs un noziedzīga nodarījuma izdarītāju uzņēmums». Berlīnē kulminācijas punkts mūsu organizētajam kongresam bija mūsu fakultātes kolēģa referāts «Cilvēka tiesību aizsardzība, balstoties uz starptautiskām krimināltiesībām». Abos kongresos referāti un diskusijas parādīja zinātnes gatavību neapjukt fundamentālas krimināltiesību kritikas priekšā.

Ir skaidrs, ka krimināltiesībās mūsu gadsimta beigās ir jānotiek apvērsumam, tikpat radikālam apvērsumam kā mūsu gadsimta sākumā, kad jēdzienu jurisprudenci bija jāstājas pretī empīrisko zinātņu sasniegumiem. Pārsvārā gados jaunie referenti Bāzelē un Berlīnē ar savām zināšanām un fantāziju parādīja jaunus ceļus, kā cīnīties ar indī krimināltiesībās. Galu galā tā nav slikta zīme, un arī nebūt ne nepiemērots laika brīdis, lai es pēc 30 gadiem beigtu savu profesionālo darbību.

Vēres

1. Par šo tēmu es runāju arī savā pirmajā lekcijā «Schuld im Strafrecht, Zurechnung der Tat oder Abrechnung mit dem Täter?», 1992. gada 3. jūnijā, kad sāku strādāt par profesoru Humbolta universitātē Berlīnē. Skat. *Öffentliche Vorlesungen der Humboldt-Universität zu Berlin*, 38. daļa.
2. Par kontergāna procesu sal. 1970. gada 18. decembra Āhenes pavalsts tiesas lēmumu par procesa izbeigšanu laikrakstā *Juristenzeitung* 1971. g. 507. lpp. un turpm. Kritiska attieksme attiecībā uz šo tēmu ir Hansam Jirgenam Brunsam (Bruns), *Ungeklärte verfahrensrechtliche Fragen des Contergan-Prozesses, Festschrift für Heinitz*, 1972. gads, 469. lpp. un turpm.; sk. arī Kaufman, Armin: *Tatbestandsmäßigkeit und Verursachung im Contergan-Verfahren. Juristenzeitung*. 1971, 572. lpp.
3. Āhenes pavalsts tiesas spriedumi (3.piezīme), 511. lpp.
4. Turpat.
5. Vācijas Federatīvās Republikas Augstākās tiesas lēmums krimināllietās, 37. sējums, 106. lpp.
6. Sal. Bruns, Hans-Jürgen, 469. lpp. un turpm.
7. Par to es jau esmu runājis savā pirmajā lekcijā, kad sāku šeit strādāt.
8. Sal. Jäger, Herbert: *Verbrechen unter totalitärer Herrschaft, Studien zur Kriminologie kollektiver Gewalt*, 1989.; Werle, Gerhard/Wandres, Thomas, *Auschwitz vor Gericht. Völkermord und bundesdeutsche Strafjustiz*, 1995.

9. Sal. laikrakstu «taz» (1999.g. Nr. 6./7. 6. lpp., «Contergan—Erfinder kooperierte mit KZ»).